

KADI ABDÜLCEBBAR'IN HİRİSTİYAN İLAHİYATINA YÖNELTİĞİ TEOLOJİK ELEŞTİRİLER

- Qadi Abdulcabbar's Theological Critiques of The Christian Theology -

Doç.Dr. Hulusi Arslan

İnönü Ü. İlahiyat Fakültesi

e-posta.: harslan@inonu.edu.tr

Abstract *Inter-religious and inter-cultural relationship is one of the most significant subject of the present-day. Getting knowledge with regard to the historical, cultural and theological background of the problem might contribute to the solution of the question. In this framework, against the the challenges towards Islam from differend religious and cultural quarters, one of the Muslim theological defence is evaluated. In the study, Mutezili Qadı Abducabbar's theological critiques with regard to Christian beliefs and rituals are investigated. His main conviction on this issue was that Christianity had been subject to change under the influence of other nations, especially of the Greeks.*

Keywords: *God, Trinity, Incarnation, Prophethood, Prayer, Fast, Religious Festival*

Giriş

Geçmişte farklı dini ve kültürel yapılar arasında birtakım mücadele ve yüzleşmelerin yaşandığı tarihi bir vakıdır. Fikri ve entelektüel düzeyde kaldığı sürece bunun belli bir ölçüde tabii karşılanması normaldir.

Karşılaştıkları farklı dini ve kültürel çevrelerden İslam'a yönelen meydan okumalara karşı onu rasyonel ve entelektüel düzeyde savunmaya çalışan Müslüman kelimacılar, özellikle hicri ikinci asırdan itibaren bu yolda büyük bir gayret sarf etmişlerdir. İslam'ın temel inanç ve ilkelerini esas almak kaydıyla, diğer din ve kültürlerle münasebetin mahiyeti üzerine yeni fikirler üretmek bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır. Fakat bu hususta daha önce yaşanmış tecrübeleri ve bu tecrübelerle ilişkin bize ulaşan mirası da dikkate almamız yararlı olacaktır.

Bu çerçevede çalışmamızda, Mutezili âlimlerden Kadı Abdulcebbar'ın Hıristiyanların inanç ve dini ritüellerine ilişkin eleştirel bağlamdaki görüş ve düşünceleri incelenecektir. Onun bu eleştiride yararlandığı kaynaklar, takip ettiği yöntem ve genel olarak Hıristiyanlık tarihine bakışı tespit edildikten sonra,

Hıristiyanların Tanrı tasavvurlarına, nübüvvet, kutsal kitap ve ahiret inançlarına yönelik tenkitleri ele alınacaktır. Son olarak, temizlik, dua, oruç, nikâh, boşanma ve bayram gibi Hıristiyanların dini uygulamalarına yönelik eleştiriler araştırılacaktır. Çalışmada tasviri bir yöntem esas alınmakla birlikte, zaman zaman karşılaştırma ve değerlendirmeler de yapılacaktır.

I. Yararlandığı Kaynaklar ve Yöntemi

Konuyla ilgili araştırmalara bakıldığında Kadı Abdulcebbar'dan önceki dönemde Hıristiyanlığı tanıtan yahut eleştiri konusu yapan *risale*, *reddiye*, *makâlat*, *fırak*, *'arâ* ve *diyânât* tarzında birtakım eserlerin yazıldığı görülür.¹ Kadı Abdulcebbar'ın bu alana ilişkin müstakil bir eser yazıp yazmadığı tam olarak bilinmemektedir. Ona nispet edilen Reddü'n-Nasârâ² adlı eserin müstakil bir eser mi yoksa diğer eserlerindeki bölümlere işaret eden bir ifade mi olduğu belli değildir. Buna karşılık onun, hacimli eseri, *el-Muğni'nin*,³ *el-Fıraku Ğayru'l-İslamiyye* adlı V. cildinde ve *Tesbitü Delâili'n-Nübüvve* adlı eserinde Hıristiyanlığa geniş yer ayırdığı, diğer eserlerinde de kısa bölümler açtığı görülmektedir.

Kadı Abdulcebbar'ın, kendisinden önceki Hıristiyan ilahiyatına yönelik eleştirel malzemenin en azından bir kısmına sahip olduğu anlaşılmaktadır. O, bu alana ilişkin, Câhız'ın bir kitabından yine onun *Risaletü'l-Aseliyye* adlı başka bir kitabından; Ebu Cafer el-İskâfî'nin müstakil bir kitabından, Ebu Bekir Ahmed b. Ali b. el-Ahşid'in *Kitabu'l-Maûne* adlı eserinde bulunan güzel bir bölümden, Ebu İsa el-Varrâk'ın ve Ebu Ali el-Cübbâi'nin kitaplarından; Ebû Hâşim'in *Bağdâdiyyât* adlı eserindeki bir bölümden, İbn Hallâd'ın *Usûlü* ve şerhinden, hocası Ebu Abdullah el-Basrî'nin *İzâh* adlı kitabından Hıristiyanlara reddiye yazan kişiler ve eserler olarak bahsetmektedir.³

¹ Bkz. Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, Birinci Bölüm; Hidayet Işık, *Amirî'ye Göre İslam ve Öteki Dinler*, İz. Yay., İstanbul 2006, s.12; İbrahim Kaplan, *İslam'a Göre Hıristiyanlık*, IQ Yay., İstanbul 2008, s.181-194.

² Morits Steinschneider, *Polemische und Apologetische Literatur*, Leipzig, 1887, s.114 (Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*'dan naklen)

³ Kadı Abdulcebbar, *Tesbitü delâili'n-nübüvve*, thk. Abdülkerim Osman, nşr. Dâru'l-Arabiyye, Beyrut 1966, I, 198.

Öte yandan Kadı Abdulcebbar Hıristiyanların kutsal kitabı olan İncillerden nakiller yapmakta, ismini tam olarak belirtmese de İznik ve İstanbul konsüllerinden, orada karara bağlanan Hıristiyan amentüsünden ve *Kitabu Efraskis*⁴ adlı Hıristiyanlarca değer verilen bir kitaptan nakillerde bulunmaktadır. Keza o, Rum adet ve geleneklerinden, Yunan çoktanrıcılığından, Harran Sabiilerinin inanç ve gelenekleri ile Roma ve çevre beldeler arasında geçen savaşlardan bahsetmektedir. Ayrıca bu tarihi rivayetlere ilişkin *Kitabu'l-Eğâni*'den nakillerde bulunmaktadır. Dolayısıyla Kadı Abdulcebbar, İncil'i, Hıristiyanlık tarihi ve ilahiyatına ilişkin eserleri bilen ve onlardan yararlanan bir müellif olarak görünmektedir.

Takip ettiği yönteme gelince, bu hususta Kadı Abdulcebbar'ın farklı iki eserinde, iki ayrı yöntemi benimsediği söylenebilir. O, *el-Muğni*'de Hıristiyan inançlarını, akli ve mantıkî tutarlılıkları açısından olduğu kadar tevhit ve nübüvvet ilkesine aykırılıkları açısından da eleştiri konusu yapar. Dolayısıyla o, bu eserinde Hıristiyanlığın geçirdiği tarihi serüven üzerinde fazla durmaz. Buna karşılık *Tesbitü Delâil'n-Nübüvve* adlı eserinde temel stratejisini, Hıristiyanların inanç ve ibadetlerinin Hz. İsa'nın ortaya koyduklarından tamamen farklı oluşu üzerine bina eder. Zira eserin yazılış amacı Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat etmek olduğundan, Kurân ve Hadis'in Hıristiyanlar hakkında verdiği haberlerin doğruluğunu ispata çalışır. Dolayısıyla o, bu eserinde dini, siyasi, kültürel ve tarihi konulara girmek suretiyle, Hıristiyanların, Rumların inanç ve gelenekleriyle bütünleşiş Hıristiyanlığı asli formundan nasıl uzaklaştırdıkları üzerinde yoğunlaşır.

II. Hıristiyanlık Tarihine Bakışı

Başlangıç dönemlerinden itibaren Hıristiyanlığın putperestlikle iç içe olduğu bazı Hıristiyan müellifler tarafından da ifade edilen bir husustur.⁵ Bu bağlamda Yahudilerin daha önce etkilendiği Helenistik kültürden Hıristiyanların da etkilendiği

⁴ Kadı Abdulcebbar'ın *Kitabu Efraskis* olarak zikrettiği bu kitabı İbn Hazm Luka'nın Havarilerin durumunu anlatmak üzere yazdığı *Kitabu Efraksis* adlı bir eser olarak kaydetmektedir. Bkz. İbn Hazm, el-Fasl, II, 4.

⁵ Bkz. Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, çev. Nuretin Hiçyılmaz, Doz Yay. İstanbul 2005, s.252.

belirtir.⁶ Müslüman reddiyeciler de, Hıristiyanlığa putperestlikle karışarak tahrif olmuş bir din olarak bakmışlardır.

Benzer bir şekilde Kadı Abdulcebbar, Hıristiyanlığı, orijinalinde hak bir din olmakla birlikte, zaman içerisinde asli formundan çıkartılarak tahrif edilmiş bir din olarak görür. Onun ifadesine göre, bu tahrif süreci, Hıristiyanların dinlerini diğer milletlere benimsetmek için verdikleri tavizlerle başlamıştır. Kadı'ya göre, ilk dönem Hıristiyanların siyasi baskı ve katliamlara maruz kalması, buna bağlı olarak kitaplarının kaybolması, Bizans kralı Konstantin'in siyasi mülahazalarla bu dine girmesi ve Hıristiyan önderlerinin siyasi ve ekonomik fayda elde etmeye çalışmasının Hıristiyanlığın tahrifinde etkili olan olgu ve olaylar olarak görmektedir.

Kadı Abdulcebbar onların *Kitâb-ı Efraskis* adlı kitaplarına dayandırarak bu sürece ilişkin önemli bilgiler aktarır. Buna göre, bir gurup Hıristiyan, Beyt-i Makdis'ten çıkarak Antakya ve Şam beldelerine gider. İnsanları Tevrat'ın yoluna çağırır; domuz eti ve başkalarının kestiklerinin haram olduğuna, sünnet olmaya, Cumartesi yasaklarına ve Tevrat'ın diğer yasaklarına uymaya çağırırlar. Bu yasaklar milletlere ağır geldiği için Hıristiyanları reddederler. Bunun üzerine Hıristiyanlar Beyt-i Makdis'te toplanarak istişare ederler. Sonunda ilke olarak, milletlerin arasına karışmayı, onlarla samimi olmayı, onların isteklerini kabul etmeyi, onlara muhalefet etmemeyi, kestiklerini yemeyi, onların alışkanlıklarını edinmeyi ve yaşam tarzlarını benimsemeyi gerekli görür ve bu hususta çeşitli kitaplar yazarlar.⁷

Netice olarak yazara göre, diğer milletlere kendilerini benimsetmek için takip ettikleri bu yol, Hıristiyanlığın değişikliğe uğramasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu çerçevede Kadı, Hıristiyanlığın tahrif sürecinde Pavlos'un büyük bir etkiye sahip olduğunu anlatarak⁸ onun "Ben Yahudi ile Yahudi, Rum ile Rum, Ermeni ile Ermeni oluyordum" şeklindeki sözüne atıfta bulunur.⁹ Bunun yanında o hangi

⁶ Bkz. Jean Bottéro ve Marc-Alain Ouaknin-Joseph Moingt, *İnancın En Güzel Tarihi*, Çev. İsmet Birkan, Kültür Yay., İstanbul 2003, s.104-105.

⁷ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü Delâilî'n-Nübüvve*, I, 150.

⁸ Hıristiyanlığın tahrifinde Pavlos'un etkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Pavlos Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.

⁹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 150; Kadı Abdulcebbar'ın atf yaptığı İncil metninde Rum ve Ermeni ifadesi geçmemektedir. Şöyledir."Yahudileri kazanmak için Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim Kutsal Yasa'nın denetimi altında olmadığım halde, Yasa altında olanları kazanmak için onlara Yasa altındaymışım gibi davrandım. Bkz. 1.Ko.9: 20.

konularda Pavlos'un Rumların istek ve arzularına uyarak kendi dinini değiştirdiğini anlatır. Kadı Abdulcebbar böylece Hıristiyanların yavaş yavaş İsa'nın yolundan uzaklaşıp çeşitli milletlere şirin görünmek ve çeşitli menfaatler elde etmek için dinlerinden nasıl uzaklaştığını izah etmeye çalışır. O, bu noktada Hz. Peygamberin bir hadisine atf yaparak¹⁰, cahil kimselerin verdiği fetvaların kendilerini ve tabiilerini saptırdığını ve bunların zamanla din haline geldiğini ifade eder.¹¹ Kadı Abdulcebbar Hıristiyanlar hakkındaki bu ifadelerini desteklemek için şu ayeti hatırlatır: “Ey İman edenler! (Biliniz ki) Hahamlardan ve Rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler.”¹²

Hıristiyanlığın tahrifinde, özellikle ilk dönemlerinde gördükleri baskı, işkence ve sürgünlerin büyük tesiri olduğu kabul edilir.¹³ Kadı Abdulcebbar'a göre Mesih'in dini ve dini uygulamaları (diyanât) toptan ve bir defada değil aşama aşama zaman ve çağlar içinde değiştirilmiştir. Romalıların baskı ve zulümlerinden dolayı Hıristiyanların Musul ve Arap Yarımadasına kaçmaları, oralarda takibe uğrayıp katledilmeleri bu tahrif sürecinde büyük bir etkiye sahiptir. Zira kitaplarıyla birlikte kaybolan bu ilk Hıristiyan gurupların ardından, yabancı dillerde birçok İncil telif edilmiş, bu da Hıristiyanlığın asli formundan çıkmasına neden olmuştur.¹⁴

Kitaplarının aslını yitirmeleri ardından Hıristiyanların özellikle Rum ve Yunanlılarla karışması, onların dini inanç ve yaşantılarında büyük tahrifata neden olmuştur. Özellikle Rum kralı Konstantin'in Hıristiyanlığı bir siyasi hâkimiyet aracı olarak görmesi, Rumların şeklen Hıristiyanlığı benimseyerek eski inanç ve yaşantılarını Hıristiyanlık formunda devam ettirmelerine neden olmuştur.

---

¹⁰ Allah ilmi insanların kalbinden zorla almaz. Fakat âlimleri almak suretiyle alır. Âlimleri kabzeder; öyleki tek bir âlim kalmaz. Halk da cahilleri kendisine önder edinir. Bunlara sorular sorulur, onlar da bilmeden fetva verirler. Böylece hem kendileri saptır hem de insanları saptırırlar” Bkz. Buhârî, İlm, 34, İ'tisam, 7; Müslim, İlm, 13; Tirmizî, İlm, 5.

¹¹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 152.

¹² 9.Tevbe, 34.

¹³ Hıristiyanların, özellikle onları Roma'yı yakmakla suçlayan Neron (ö. 64) zamanında ve daha sonraları, Tragan (ö.106), Disius (ö.249) ve Dekildianus (ö.280) zamanında büyük işkence ve baskılara maruz kaldığı ve bunun Hıristiyanlığın tahrifinde etkili olduğu belirtilir. Bkz. Muhammed Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, çev. Akif Nuri, , Fikir Yay, İstanbul 1978, s.53-57.

¹⁴ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 153-154.

Kadı Abdulcebbar'a göre, Konstantinos ve annesi Helana'nın şiddet uygulamaları ve bundan yol bulan rahiplerin katkılarıyla Hıristiyanlık yerli halk arasında yayılmaya başlamıştır. Müellifimize göre bu süreçte yıldızlara tapınma ortadan kalkmış, İsa Mesih'e, onun rubûbiyetine ve haça tazim artmış, fakat bunun dışında fazla bir şey değişmemiştir. Kadı'ya göre, Rumların zaten batıl olan inançlarının ona yakın yine batıl bir inanca transfer olması zor olmamıştır. Zira cansız ve ölü oldukları halde yıldızlara inananlar, canlı ve akıl sahibi bir insana inanmaya başlamışlardır.¹⁵ Böylece Kadı Abdulcebbar bu inanç transferinin aslında Rumların inançlarında büyük bir değişikliğe neden olmadığını, sadece inançlarının şekil değiştirdiğini söylemektedir. Bu sebeple Kadı Abdulcebbar, Rumların Hıristiyanlaşmasından ziyade Hıristiyanlığın Rumlaştığını ısrarla vurgulamıştır.¹⁶

Kadı Abdulcebbar'ın bu tespitleri aslında bazı modern Hıristiyan teologlar tarafından da yapılmaktadır.¹⁷ Bu anlamda Hıristiyan Bizans'ın, ne putperest sanatından ne de putperest hikmetinden nefret ettiği, Konstantin'in tartışmalı da olsa siyasi gayelerle Hıristiyanlığı benimsediği, bu dini özümsemediği, tamamıyla kendisini Hıristiyanlığa vermediği ve putperestlikten tamamen vazgeçmeyip özellikle güneş kültüne ısrarla bağlı olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Yine Bizans devletinin bütün devirlerde Roma idare ve hukuku ile Grek kültürüne bağlı kaldığı ifade edilir.¹⁹

Netice olarak Kadı Abdulcebbar Hıristiyanlığa asli formundan çıkmış, diğer milletlerin inanç, örf, adet ve gelenekleriyle karışmış, kısaca tahrif olmuş bir din olarak bakmaktadır. Bu haliyle Hıristiyanları katıksız şirk ve teşbihe düşmüş kimseler olarak değerlendiren²⁰ Kadı, bu çerçevede Hıristiyanlara ciddi eleştiriler yöneltmiştir.

¹⁵ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 161.

¹⁶ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 158.

¹⁷ Bkz. Arthur Weigall, *Hıristiyanlığımızdaki Putperestlik*, Ozan Yay. İstanbul 2002.

¹⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1995, s.43

¹⁹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s.29

²⁰ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 95-96

III. Eleştiri Konuları

Kadı Abdulcebbar eserlerinde çeşitli aıllardan Hıristiyan ilahiyatını eleştirmiştir. Biz onun koyduğu sistematiğe uygun bir şekilde önce inanç esaslarına ilişkin (*usūli 'd-din*); sonra da ahlak, ibadet ve yaşantıya (*furūu 'd-din*) ilişkin yapmış olduğu eleştirileri incelemeye çalışacağız.

1. İnanç Esaslarına (*Usūli 'd-Din*) Yönelik Eleřtirileri

Kadı Abdulcebbar bazı ayet ve hadislerle referansla öncelikte Hz. İsa'nın gerçek konumunu tespit eder. Bu çerçevede o, İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu, daha önceki peygamberlerin getirdiği dini tebliğ ettiğini, bu anlamda tevhide davet edip ibadeti, kıdem ve rubūbiyeti yalnızca Allah'a has kılmaya çağırdığını belirtir. O, buna karşılık Hıristiyanların İsa adına yalan uydurduklarını, onun dinini değiştirdiklerini, öğütlerini iptal ettiklerini söyler. Onun kanaatine göre Hıristiyanlar, kendi sözlerini, yaratılmış varlıkları ilah ve rabler edinip onlara dua ve tazarruda bulunan inançsız milletlerin sözlerine benzetmişlerdir. Aynen kadim filozofların ve Harranlı Sabiilerin güneşe, aya, yıldızlara ve semaya inanmaları gibi.²¹ Bu nedenle Kadı Abdulcebbar Hıristiyanların Tanrı tasavvurlarına, nūbūvvet, kutsal kitap ve āhiret inançlarına önemli eleştiriler getirmiştir.

1.1. Tanrı Tasavvurları

şüphesiz Müslüman düşünürlerin Hıristiyanları eleştirdiği en önemli nokta onların sahip olduğu Tanrı tasavvurudur. Kadı Abdulcebbar, İznik konslnde karara bağlanan Hıristiyan Kredosu'nu²², gündeme getirerek İsa'ya gerçek ilahtan doğma, gerçek bir ilah olarak inanılmasını, onun yaratma, öldürme ve hesaba çekme gibi yetki ve kudrete haiz bir ilah olarak kabulünü, Hıristiyanların Tanrı tasavvurlarındaki sapmalar olarak değerlendirir. Bu yüzden baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesinden oluşan teslis inancını ve Tanrının İsa ile birleştiği anlamına gelen enkarnasyonu ciddi bir eleştiriye tabi tutar.

a. Teslis

Teslis inancının kaynağı hakkında da farklı görüşler mevcuttur. Bazı Hıristiyan teologlar teslisi Tanrının sıfatlarıyla ilişkilendirirken, bazı Hıristiyan

²¹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbīti delāli 'n-nūbūvve*, s.107-108.

²² İznik Konsili ve İtikadı için bkz. Richard E. Rubenstein, *İsa Nasıl Tanrı Oldu*, İstanbul 2004, s.75-90; Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1995, s.160

tarihçileri de onu kadim kültürlerin bir yansıması olarak değerlendirirler.²³ Yine bazı Hıristiyan teologlar, teslisin monoteizmi ifade ettiğini savunurlar.²⁴ Müslüman müellifler de teslis inancı üzerinde neoplatonist Grek felsefesinin etkilerinden bahsederler.²⁵

Teslis görüşünü tevhit inancından bir sapma olarak gören Kadı Abdulcebbar, benzeri bir görüş ileri sürer. Ona göre Hıristiyanların teslisi, “Müselles”²⁶ olarak adlandırılan kadim bir filozofun “akıl, âkil ve mâkul”un tek bir şey olduğu yönündeki görüşüne benzetilmiştir.²⁷ Hıristiyan filozofu Yahya b. Adıyy (ö.364/974)’in teslisi akıl, âkil ve mâkul şeklinde yorumlaması²⁸ Kadı Abdulcebbar’ın bu tespiti ile uyumaktadır.

Kadı Abdulcebbar’a göre, Hıristiyanların Tanrı inancındaki en büyük çıkmazları, teslisin her unsurunun kadim ve ezeli olduğunu iddia etmeleridir. Oysa ezellik, Tanrıyı diğer varlıklardan ayıran en özel vasıftır. Eğer Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’tan her biri ezeli olarak kabul edilirse, onları birbirinden ayıran özel bir vasıf kalmaz. Bu ise, Oğlun Baba, Baba’nın Oğul olmasını; aynı şekilde Baba’nın Ruh, Ruh’un da Baba olmasını gerektirir.²⁹ Benzerliği zorunlu kılan bu ezellik vasfında ortak olmaları halinde, Hıristiyanlar açısından Baba’nın bir Oğul ve Ruhu bulunması gerektiği gibi; Oğlun bir ruhu, Ruh’un da bir Oğlu bulunması lazımdır. Bu durumda, üç uknumun ezeli olduğunu söyledikleri halde, Oğul ve Ruh’un değil de, neden Baba’nın bir Oğla ihtiyaç duyduğunu izah etmeleri mümkün değildir.³⁰

²³ Bkz. Atıya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, s.32; Mehmet Said Reçber, “Swinburne’ün Teslis Felsefesi”, *İslâmiyât III* (2000), sayı 4, s. 99.

²⁴ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s.47 vd.

²⁵ Bkz. Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, s.53-57.

²⁶ Birçok kültürde ortak kutsal bir kişilik olarak belirtilen Hemes’in üç ayrı şahsı ifade ettiği, başka bir ifade ile üç ayrı Hermes bulunduğu belirtilir. Bunu ifade etmek için “Hermesü’l-Müselles” tabiri kullanılmıştır. Dolayısıyla burada “Müselles” olarak belirtilen filozof, bu üç kişiden biri olmalıdır. Bkz. Mahmut Erol Kılıç, “Mermes” md., *DİA*, XVII, 299.

²⁷ Kadı Abdulcebbar, *Tesbitü Delâli’l-Nübüvve*, I, 169.

²⁸ Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s.116.

²⁹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V (*el-Fıraku ğayru’l-İslâmiyye*), thk. Mahmûd Muhammed el-Hudayrî, nşr. el-Müessesetü’l-Mısriyyetü’l-Âmme, Kâhire 1957, s. 86.

³⁰ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 87

Bunun yanında Kadı Abdulcebbar'a göre teslisin üç unsurunu kadim sayan Hıristiyanlar, uknumlardan her birini Tanrı olarak kabul etmek durumundadırlar. Çünkü Oğul ve Ruh, eğer kideklik vasfında Baba'ya ortak iseler, Baba'nın Tanrı olmasını gerektiren Şey, Oğul ve Ruh'un da Tanrı olmasını gerektirir. Hatta bu durumda Tanrı için oğul ve ruh kaçınılmaz ise, Oğul ve Ruh için de ayrıca birer oğul ve ruhun bulunması ve böylece sayısız ilahların kabulü de kaçınılmaz olur.³¹

Kadı Abdulcebbar'ın tespitine göre, Hıristiyanlar içerisinde, cevheri tek olarak kabul ettikleri halde, uknumların, uknum olmaları bakımından birbirinden farklı olduğunu savunanlar mevcuttur. Ona göre bu tez, Tanrının, uknumlardan bir açıdan farklı, diğer bir açıdan onlarla aynı olmasını gerektirir. Bu ise, bir Şeyin hem bir Şey, hem de birçok Şey olmasını gerektirir ki, bu da açık bir çelişkidir. Kadı Abdulcebbar'a göre Hıristiyanlar ne Şekilde izah ederlerse etsinler, teslisin tevhid Şeklinde sunulması mümkün değildir. Çünkü in bir olması veya birin  olması akıl dışıdır.³² Modern Hıristiyan teologlarından Swinburne'n de eleştirel tarzda benzeri bir yorum yaptđđı görülür.³³

Müellifimiz Eb Ali el-Cbb'nin Hıristiyanların " uknumla sınırlı kalmamaları gerektiđđi" yönündeki tenkidine de yer verir. Buna göre, Hıristiyanlar Allah'ın hayat sıfatı yerine Kutsal Ruh'u, ilim sıfatı yerine de Oğul ve Kelime'yi ikame ederek teslisin unsurlarını oluşturmuşlardır. Hlbuki Allah'ın diğer sıfatlarını da dikkate almaları ve böylece diğer bazı uknumlar ilave ederek teslisle sınırlı kalmamaları gerekir.³⁴

Kadı Abdulcebbar, aynı cevherden saydıkları halde uknumların farklılığını savunan Melkniye ve Ykbiye'nin³⁵ görüşlerini de çelişik bulur. Çünkü

³¹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 87-88

³² Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 89.

³³ Mehmet Said Reçber, "Swinburne'n Teslis Felsefesi", s.103.

³⁴ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 91-92

³⁵ **Melkniye, Milkiye veya Milkniye** gibi değişik Şekillerde letaffuz edilen bu mezhebin Hıristiyanlığın en eski mezhebi olduğu söylenir. Müslümanların fetih yoluyla aldıkları ülkelerde yaygın olan bu mezhep muhtemelen o dönemde resm Hıristiyanlığı temsil etmekteydi. Milkiye'ye mezhebi teslis inancını savunuyordu. Buna göre tanrı, Baba, Oğul ve Kutsal Ruhtur. Bunların  de kadımdır ezelidir. Buna karşılık **Ykbiye** mezhebi Hz. İsa'nın tabiatında bölünmeyi ve parçalara ayrılmayı kabul etmiyordu. Bu mezhebin bağlıları Hz. İsa'nın  parçaya bölünemeyeceğini savunmaktaydı. Onlara göre lhut ve nsut gibi iki tabiat bir tek kimlikte yani Hz. İsa'nın Őahsında tamamıyla

uknumların hem aynı cevherden olmaları hem de farklı olmaları düşünülemez. Keza cevher birliği, aynı zamanda Baba ve Oğlun birbirlerinin yerine ikame edilmeyi, birinin sahip olduğu sıfatlara diğersinin de sahip olmasını gerektirir. Bu ise Babanın oğul, oğlun baba olabileceği gibi çelişik bir netice doğurur. Kadı Abdulcebbar, “Uknumlar, cevherden ayrı değildir; fakat cevher, uknumlardan ayrıdır” diyenlerin görüşünü de çelişik bulur.³⁶

Öte yandan Kadı Abdulcebbar’a göre Hıristiyanlar, üç uknumu kabul edip, sonra da cevherin uknumlardan farklı olduğunu söyledikleri takdirde, üç uknumdan farklı olarak dördüncü bir uknumu ortaya koymuş olurlar ki bu, teslis iddiasını reddetmek anlamına gelir.³⁷ Kadı Abdulcebbar cevher-uknum ilişkisi hakkında Hıristiyanların benimsedikleri görüşlerin çelişiklerini daha pek çok açıdan izah eder.³⁸

Kadı Abdulcebbar kendisinden önceki bazı reddiyecilerin yaptığı gibi³⁹ İncillerde yer alan Baba ve Oğul kelimelerine mecazi anlam verilerek Allah ve İsa hakkında kullanılmasını tasvip etmez. O, İncil’de “benim ve sizin Babanıza gidiyorum” şeklinde yer alan ifadenin aslının “benim ve sizin Rabbinize gidiyorum” şeklinde olabileceğini söyleyerek bunun çeviri esnasında yapılan bir hatadan kaynaklanmış olabileceği ihtimali üzerinde durur.⁴⁰

Kadı Abdulcebbar, Hıristiyanların “Tanrının nakıs olmaması için Baba olması gerekir” şeklindeki tezlerini de saçma bulur. Çünkü aynı mantıktan hareket etmeleri halinde Allah’ın bir eşi bulunduğunu ve üreme yoluyla Baba olduğunu söylemeleri gerekir. Çünkü eksikliği ortadan kaldıran şey, böyle bir Babalıktır. Bu ise, neticede Tanrıyı evlat ve eş edinmesi mümkün olan bir insan, dolayısıyla da bir cisim konumuna düşürür.⁴¹ Baba-Oğul ilişkisini kelimenin akıldan, sıcaklığın ateşten ve güneş ışığının güneşten doğmasına benzetmelerini de geçersiz bir benzetme olarak

---

birleşmiştir. O halde İsa, kendisinde ilah ve insan özellikleri olan tek bir cevherdir. Bkz. Ali Sami Neşşâr, *İslam’da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç, İstanbul 1999, s.127-132.

³⁶ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, V, 95-96.

³⁷ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, V, 99-97.

³⁸ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, V, 99-102.

³⁹ Bkz. Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 129; Kaplan, *İslam’a Göre Hıristiyanlık*, s.238-239.

⁴⁰ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, V, 111.

⁴¹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, V, 102.

gören Kadı Abdulcebbar gerek dil açısından gerekse mana yönünden Allah’a baba denilmesini caiz görmez.⁴²

Bu erevede Kadı Abdulcebbar, Hıristiyanların “Allah, evlat edinmek, saygınlık bahşetmek veya terbiye etmek manasında Mesih’in Babasıdır” diyenlerin tezlerinin de çürük olduğunu söyler. Ona göre, bu tez her şeyden önce Tanrının ezelde Baba olduğu yönündeki iddialarına aykırıdır. Bunun yanında evlat edinme manası, gerçekte ancak çocuğu olması mümkün olan kişiler için veya aynı cinse ait olup evlatlığa uygun insanlar için geçerlidir. Bu sebeple geçen bir kimsenin yaşlı büyük bir kimseyi, bir buzağıyı veya bir deveyi evlat edinmesi mümkün değildir. Keza, bir insan için “o birini evlat edinmiştir” şeklindeki sözümüz, hiçbir şekilde “onu yüceltmiştir” sözümüzle aynı anlamı taşımaz. Bunun yanında terbiye manası esas alındığında diğer peygamberlerin de Allah’ın oğlu olması gerekir. İsa’nın bu hususta bir ayrıcalığı yoktur. Çünkü hepsini de terbiye eden Allah’tır.⁴³

Kadı, Kuran’da Hz. İbrahim için “Allah’ın dostu” denilmesine benzetilerek İsa’ya Allah’ın oğlu denilmesini de caiz görmez. Çünkü buradaki dostluk kavramını mecazi anlamda kullanmak mümkün olduğu halde, oğulluk kavramına mecazi bir anlam yüklenemez. Zira oğulluğun hakikati, çocuğun, babasının suyundan meydana gelip doğmasıdır, bu da Allah hakkında caiz değildir.⁴⁴ Müellifimiz Hıristiyanların iddia ettiği şekilde, erkeksiz yaratılmasından ötürü İsa’ya “Allah’ın oğlu” denilmesini de caiz görmez. Çünkü bu gerekçeye göre Âdem’in de Allah’ın oğlu olması gerekirdi.⁴⁵ Kadı Abdulcebbar İncillerde yer alan Allah için “baba”, İsa için “oğul” denilmesine ilişkin rivayetleri ise, Haber-i vâhid⁴⁶ oldukları için kabul etmez.

⁴² Kadı Abdulcebbar, *el-Muğn*, V, 105

⁴³ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğn*, V, 105.

⁴⁴ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğn*, V, 107

⁴⁵ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğn*, V, 108-109

⁴⁶ Haber-i vâhid, bir kişinin diğer kişiden naklettiği haber demektir. Ancak bu terim, zamanla anlam değişimine uğramış, ilk zamanlar bir veya birkaç kişinin haberi olarak anlaşılırken, daha sonraları mütevâtir haber seviyesine ulaşmamış haber anlamında kullanılmıştır. Haber-i vâhidin dinde delil olup olmayacağı tartışmalı bir konudur. Mutezile âlimleri başta olmak üzere genel olarak kelamcılar özellikle inanç konularında haber-i vâhidin tek başına delil olmasına sıcak bakmamışlardır. Bkz. Mustafa Ertürk, Haber-i Vâhid, DİA, c. 14, s. 349; Yusuf şevki Yavuz, Haber-i Vâhid, DİA, c. 14, s.352.

Çünkü ona göre sıhhati bilinmediği için bu tür haberler, bir dinin benimsemesi veya onun doğruluğuna hükmedilmesi için esas alınamaz.⁴⁷

Diğer taraftan Kadı Abdulcebbar'a göre, İslam inancı açısından Allah'a oğul isnat etmek mümkün değildir. Çünkü Allah, 'biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz' diyenlerin ve melekleri Allah'ın kızları olarak kabul eden Arapların sözlerini reddetmiştir. Eğer isim ve mana olarak Allah'ı bu şekilde isimlendirmek caiz olsaydı, o bunları reddetmezdi.⁴⁸

Hıristiyanların, karşıt bir delil olarak, İsa'nın Kurân'da "Allah'ın kelimesi ve ruhu" olarak isimlendirilmesini ileri sürerler. Kadı Abdulcebbar'a göre, buradan hareketle İsa, "Allah'ın oğlu" olarak isimlendirilemez. Zira Kurân'daki bu ifadeler, gerçek anlamda değil mecaz ve teşbih olarak kullanılmıştır. Oysa mecazen bir insanın Allah'ın oğlu olduğunu söylemek için hiçbir neden yoktur.⁴⁹

Yine bazı Hıristiyanlar, oğlun İbranicede sâlih, muti, veli ve muhlis bir kul; babanın da seyyid, malik ve müdebbir anlamına geldiğini, dolayısıyla bu lafızların Allah ve İsa hakkında mecâzi olduğunu söylemişlerdir. Kadı Abdulcebbar, her üç Hıristiyan mezhebinin de bu lafızları mecâzi anlamda kullanmadığını belirterek bu itirazı reddeder. Zira bu Hıristiyan mezhepleri, İsa'nın tam ve gerçek bir ilahtan olma, tam ve gerçek bir ilah olduğunu ve onun babasının cevherini taşıdığını söylemişlerdir.⁵⁰

b. Enkarnasyon/İttihat

Hıristiyanlıktaki temel inançlardan bir de enkarnasyondur. Bazı İncil Metinleri⁵¹ esas alınarak, Allah'ın bütün insanlığın hayrına İsa'da tecessüd ettiğine inanılır.⁵² Ancak Kadı Abdulcebbar'ın anlatımına göre, enkarnasyon, Hıristiyanlar arasında farklı şekillerde algılanmıştır. O bu algılayışları genel olarak, Tanrı ile insanın birleşmesi anlamında *ittihat* kavramıyla açıklamaktadır.

⁴⁷ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 110.

⁴⁸ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 110.

⁴⁹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 111.

⁵⁰ Kadı Abdulcebbar, *Tesbiü delâli 'n-nübüvve*, I, 120-121.

⁵¹ Yu.10: 30 Ben ve Baba biriz."; Mat.11: 27 "Babam her şeyi bana teslim etti. Oğul'u, Baba'dan başka kimse tanımaz. Baba'yı da Oğul'dan ve Oğul'un O'nu tanıtmak istediği kişilerden başkası tanımaz.

⁵² Aydın, Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, s.42.

Hiristiyan mezheplerinden Nastüriler⁵³, bu enkarnasyonun sonucunda ilahi ve insanî tabiatlardan her ikisinin de İsa'da tam olarak mevcut olduğunu savunarak onun iki tabiatlı, iki uknumlu bir varlık olduğunu savunmuşlardır.⁵⁴ Kadı Abdulcebbar aynı şekilde Nastürilerin diofizit bir anlayışa sahip olup, İsa'yı ilahi ve insani olmak üzere çift tabiatlı bir Mesih olarak gördüklerini tespit eder. Bununla birlikte onların birleşti/ittihade yerine bedenleşti, insanlaştı veya oluştu (tecessede, teennese, terekkebe) sözcüklerini kullandıklarını açıklar. Milkâniler de buna yakın bir anlayışla Mesih'in iki cevher olduğunu; birinin kadîm diğerinin muhdes olduğunu söylerler. Buna karşılık Yâkûbiler monofizit bir anlayışa sahiptir. Onlar Mesih'in tek cevher olduğunu, fakat iki cevherden oluştuğunu benimserler. Yâkûbîlere göre ise, kadim ilah cevheriyle insan cevheri birleşerek tek cevher, tek uknum veya tek bir tabiat haline gelmiştir. Fakat sonradan meydana gelen bu birleşme işinin ne olduğu ve ne şekilde meydana geldiği hususu Hiristiyan mezhepleri arasında tartışma doğurmuştur.⁵⁵ Kadı, bazı Hiristiyan gurupların da enkarnasyonu Tanrı ve İsa'nın iradelerinin birleşmesi olarak yorumladıklarını aktarır ki⁵⁶ bunların da yine Nesturfler olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷

Kadı Abdulcebbar önce irade birleşmesi anlamındaki birleşmenin yanlışlığını göstermeye çalışır. O, iradelerinin birleşmesi şeklindeki enkarnasyonu üç ihtimal üzerinden değerlendirir. Buna göre Tanrı ve İsa'nın iradeleri ya birbirinden farklı olduğu halde dileme anında birleşmişlerdir veya İlahi irade insani iradenin kendisidir veyahut da insani irade ilahi iradenin bizzat kendisidir.⁵⁸

Kadı Abdulcebbar'a göre Tanrının dilemesi, Mesih'in dilemesi olarak kabul edilemez. Zira irade sahibi iki ayrı varlığın iradesini harekete geçiren saikler farklı

⁵³ Nestüriler hakkında bkz. Atiya, *Doğu Hiristiyanlığı Tarihi*, s.256 vd; Kadir Albayrak, *Keldâniler ve Nastüriler*, Vadi Yay. Ankara 1997.

⁵⁴ Aydın, *Müslümanların Hiristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 146; Albayrak, *Keldâniler ve Nastüriler*, s.79

⁵⁵ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, V, 82-83.

⁵⁶ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, V, 116.

⁵⁷ Aydın, *Müslümanların Hiristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 148; Kadı Abdulcebbar'ın irade birleşmesi ve eleştirisini dikkate aldığımızda, Mehmet Aydın'nın "İbn Hazm'dan Gazzali'ye geldiğinde irade birleşmesi şeklindeki anlayışla karşılaşıldığı ve Gazzali'nin bu hususta İbn Teymiyye'yi etkilemiş olabileceği" şeklindeki tespitinin isabetli olmadığı görölmektedir.

⁵⁸ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, V, 116.

olabilir. Örneğin Tanrının bilgisi sınırsız, İsa'nınki sınırlıdır. Bilgi farklı olunca ona bağlı olarak irade de farklı olabilir.⁵⁹ Bunun yanında Allah, kendisine ve kullarına ait işleri, bir tertibe bağlı olarak zaman içerisinde diler. Böyle olunca İsa'nın, Allah'ın dilediği her şeyi dilemesi imkânsızdır. Şüphesiz peygamber olması hasebiyle İsa'nın iradesi ile Allah'ın iradesi, muvafık olabilir. Ancak bu onların iradelerinin birleştiği anlamına gelmez. Aksi halde Allah'ın bütün peygamberlerle birleştiğini söylemek mümkündür.⁶⁰

Diğer taraftan Kadı Abdulcebbar'a göre Tanrının iradesinin İsa'nın iradesi haline dönüşmesini öncelikli kılan bir neden yoktur. Zira Tanrının iradesinin diğer varlıklarla ilgisi ne ise, İsa ile olan ilgisi de odur. Böyle düşünüldüğünde ise bütün canlıların Allah'ın iradesiyle diledikleri sonucu doğar ki bu yanlıştır. Kadı Abdulcebbar'a göre insanın iradesiyle Allah'ın iradesi aynılaştırıldığı zaman birçok ahlak ve hürriyet problemi doğar. Örneğin, kötülük Allah için imkânsız olduğundan, birleşmeden dolayı insanın kötülüğü irade edememesi gerekecektir. Özetle irade birleşmesi varsayımı, Tanrı ile insanı pek çok bakımdan eşitler ki, bu da her varlığın kendi vasıflarını kaybetmesi neticesini doğurur.⁶¹

Kadı Abdulcebbar Mesih'in iradesinin Tanrının iradesi haline dönüşmesi şeklinde takdim edilen ittihadı da reddeder. Ona göre, insan iradesinin mekânı kalptir. Buna göre İsa'nın kalbinde olan bir şeyin, Allah için bir hüküm gerektirmesi mümkün olamaz. Çünkü bu, Allah'ın, İsa'nın kalbine arız olabilecek bilgisizlik, arzu, düşünce, zan ve pişmanlık gibi hususlarla nitelenmesini gerektirecektir. Öyle ise İsa'nın dilemesi, Allah'ın dilemesi olamaz.⁶² Öte yandan, yüce Allah'ın İsa henüz doğmadan, yaratılmadan ve hayat bulmadan önce bazı işleri dilemiş ve irade etmiş olması gerekir. Allah'ın bunları Mesih'in iradesiyle dilemiş olması düşünülemez. Bu durumda her iki iradenin aynı olması imkânsızdır. Çünkü İsa henüz mevcut ve canlı değildir.⁶³

Kadı Abdulcebbar Tanrının İsa'nın bedeni ile bedenleşmesi anlamındaki enkarnasyonu da reddetmektedir. O bu tür bir enkarnasyonu imtizaç, mücavere ve hulul kavramlarıyla değişik ihtimaller üzerinden değerlendirir.

⁵⁹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 117.

⁶⁰ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 118.

⁶¹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 119-120

⁶² Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 121.

⁶³ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 121-122

Müellifimize göre, Allah'ın İsa ile karışması (imtizaç), yaklaşması (mücavere) ve İsa'yı şekil ve mekân edinerek onunla birleşmesi imkânsızdır. Çünkü yaklaşma ve karışma ancak cisim ve cevherler arasında mümkün olan bir şeydir. Oysa Allah, cisim veya cevher değildir. O halde Allah'ın bu biçimde İsa ile karıştığı, bitiştiği ve birleştiği söylenemez.⁶⁴

Öte yandan Kadı Abdulcebbar'a göre, diğer peygamberlerden ve diğer varlıklardan farklı olarak Allah'ın İsa ile birleşmesini gerektirecek bir ayrıcalık sözü konusu değildir. Öyle ise Allah'ın diğer varlıklarla da birleşmiş olması gerekir. Bunun yanında Hıristiyanların ileri sürdüğü gibi, mucize türünden ilahi fiillerin İsa'da zuhur etmesi, Allah'ın onunla birleşmesini gerektirecek bir husus değildir. Zira mucize sadece İsa'ya has bir olgu olmadığı gibi, mucize gerekçesi kabul edildiği takdirde, Allah'ın diğer peygamberlerle de birleşmiş olması lazımdır. O halde İsa için mucize yaratmış olması Allah'ın onunla birleşmesini gerektirmez. Zira Allah mucizeyi, herhangi bir mekâna dâhil olmadan örneksiz bir şekilde yaratabilir.⁶⁵ Kadı'ya göre, İsa ile bitişmesi, birleşmesi veya onun şeklini alması, Allah'ı birleşip ayrılabilen, parçalara ve cüzlere bölünebilen yaratılmış varlıklar seviyesine düşürür.⁶⁶

Kadı Abdulcebbar, Allah'ın İsa'ya hululü tarzındaki birleşme ihtimalini de reddeder. Çünkü sonradan meydana gelen hulul hadisesi, ya arazın cevherde bulunması biçiminde, ya da cevherin başka bir şeyle bitişip ona intikal etmesi şeklinde olabilir. Ona göre intikal ve hulul kavramları Allah hakkında düşünülemez. Zira Allah'ın İsa'ya intikal etmiş olması, onun cevher veya sonradan meydana gelen bir varlık olmasını gerektirir.⁶⁷

Kadı Abdulcebbar hulul veya bitişme (mücavere) dışında, makul olmayan ve anlaşılmayan bir biçimde Allah'ın İsa ile birleşmiş olabileceği tarzında yapılan itirazı kabul etmez. Çünkü ona göre, makul olmayan bir şeyin kabulünü gerektiren sözler anlamsız olduğu gibi, makul olmayan bir biçimde bir şeyin başka bir şeyin içinde bulunduğunu söylemek de anlamsızdır.⁶⁸ Hulul şeklinde izah edilen

⁶⁴ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 123.

⁶⁵ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 124.

⁶⁶ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 124-125.

⁶⁷ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 126.

⁶⁸ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 127.

enkarnasyonun çıkmazlarını daha pek çok açıdan tahlil eden⁶⁹ Kadı Abdulcebbar, sonuçta Allah'ın bir insanla birleşmesinin onu Tanrılıktan çıkarıp sonradan yaratılmış bir varlık haline getireceğini izah eder.

Hıristiyan mezheplerinden Yakubilerin ekseriyeti enkarnasyonu, “Tanrı ve insan cevherinin birleşerek tek bir cevher haline gelmesi” şeklinde izah ederler. Kadı Abdulcebbar ise bu iddiayı aklen saçma bir iddia olarak değerlendirir. Çünkü ona göre, tek bir şeyin, iki şey olarak kabulü imkânsız olduğu gibi, iki şeyin hakikatte bir şey olarak kabulü de imkânsızdır.⁷⁰

Öte yandan yazarımıza göre, Yakubilerin bu iddiaları doğru olsaydı, ölümün insanlık için imkânsız olması lazımdı. Yakubilerin bu sözleri gereğince, yeme, içme, asılma, öldürülme, boy, en, derinlik, hareket ve fanilik gibi yalnızca insana ait olan bütün özelliklerin Mesih İsa için de imkânsız olması lazımdı. Zira o, Tanrıyla birleşmek suretiyle insanlık tabiatı ve cevherinden çıkmıştır. Aksi takdirde İsa'nın durumu aynı kaldığı halde, “İsa, Tanrı ile birleşerek tek tabiat olmuştur” şeklindeki sözlerinin bir anlamı ve faydası yoktur.⁷¹ Öyle ise, Tanrı ile insanın birleşmesi, Tanrıyı Tanrılık vasıflarından çıkardığı gibi, İsa'yı da insanlık tabiatından çıkarır ki bu, onun asılması, öldürülmesi ve diğer insani vasıflarına aykırı düşer.⁷²

Netice olarak Kadı Abdulcebbar enkarnasyonu aklen çelişik bir iddia olarak gördüğü gibi tenzih ilkesine de aykırı bulmaktadır. Zira enkarnasyon Tanrıyı insan seviyesine çıkardığı gibi, insanı da ilah seviyesine yükseltmektedir ki bu Hıristiyanların İsa'ya Tanrı veya Tanrının oğlu olarak inanmalarına hatta ona tapınmalarına neden olmuştur.

1.2. Mesih'e Tapınma

Hıristiyanlık İsa merkezli bir din olarak bilinmekte ve bu dinin inanç, ibadet ve ahlaki öğretilerinin tamamı İsa'nın kimlik ve kişiliği etrafında odaklanmaktadır.⁷³ Örneğin İbadetlerinin özünü teşkil eden duaya Mesih'in adıyla başlanır.⁷⁴ Yine Hz. İsa'nın, üzerinde öldüğüne inanılan Haç, Hıristiyanlar için bir tapınma nesnesi ve

⁶⁹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 129.

⁷⁰ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 137.

⁷¹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 137–138.

⁷² Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 139.

⁷³ Mehmet Katar, “Hıristiyanlık'ta İsa'nın Doğumu İle İlgili Kutlamaların Ortaya Çıkışı”, *İslâmiyât*, III (2000), sayı 4, s.115.

⁷⁴ Ali Erbaş, Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet, Ayıışı Kitapları*, İstanbul 2003, s.15.

inançlarının simgesi durumundadır.⁷⁵ Bazı Hıristiyan teologları Kilise'yi, Rab ve Tanrı olarak İsa'ya tapmakla nitelendirir.⁷⁶

Kadı Abdulcebbar'ın aktarımına göre, Hıristiyan mezhepleri, Mesih'e ibadet etmeyi din olarak benimsemiş ve bunda görüş birliği içinde olmuşlardır. Ancak kendisine ibadet edilen varlığın kimliği ve ibadetin şekli hususunda ihtilaf etmişlerdir.⁷⁷ Onun bildirimine göre, detayda birtakım farklılıkları olsa da, Mesih'in tek cevher, tek uknum ve tek şahıs olduğunu söyleyen Yâkûbiyye ile Velyâniye mezhebi, Mesih'e gerçek manada ibadet edilebileceğini söyler. Melkâniler, Maruniler⁷⁸ ve Nastûriler ise, her ne kadar aralarında ihtilaf etmişlerse de, Mesih'in, Tanrılık ve insanlık, yani Tanrı ve insan olmak üze iki ayrı cevhere sahip olduğunu, bu nedenle de ibadete layık olanın onun Tanrılık yönü olduğunu savunmuşlardır.⁷⁹

Kadı Abdulcebbar'a göre, enkarnasyon yani Tanrının İsa ile birleşmesi hakkındaki görüşlerinin iptaline yönelik deliller, Mesih'e ibadet etmenin gerekliliğini, onun cisimleri yarattığını, rızık vererek nimetlendirdiğini, âlemin yaratıcısı olduğunu, tek başına veya başkasıyla birlikte ibadete layık olduğunu ifade eden tüm görüşleri de iptal eder. Zira bunlar enkarnasyon görüşünün ayrıntılarıdır.⁸⁰

Kadı Abdulcebbar'a göre cisimlerin diğer cisimleri yaratması imkânsızdır. İsa cisim olduğuna göre, onun nimet niteliğindeki cisimleri yaratması düşünülemez. O halde o, ibadete layık olamaz. Öte yandan ibadet, Mesih'in nimetlerinin denk olamayacağı kadar büyük nimetlere göre hak edilir. Bu sebeple, bir insanın diğer bir insandan ibadeti hak etmesi düşünülemez. Çünkü insanlardan meydana gelen nimetler, yüce Allah'ın nimetlerinin sahip olduğu özelliğe sahip değildir.⁸¹

Kadı Abdulcebbar ibadete layık olanın yalnızca Allah olduğunu bilmenin zorunlu bir ahlaki bilgi olduğunu söyler. Zira ona göre, nimet verene teşekkür etmenin iyi olduğunu, nimet verenin buna layık olduğunu bilmek ve devamında

⁷⁵ Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet*, s. 46.

⁷⁶ Bkz. C.C. Rowland, "İsa ve İlk Kilise, çev. Mahmut Aydın, *İslâmiyât*", III (2000) sayı: 4, s.35; Mahmut Aydın, "Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrıya: İsa'nın Tanrılaştırılma Süreci", *İslâmiyât III* (2000) sayı: 4, s. 61.

⁷⁷ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 146.

⁷⁸ Maruniler Lübnan'da yaşayan ve köken olarak Antakya Süryânisi iken Katolikliğe dönen bir Hıristiyan mezhebidir. Bkz. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, 419 vd.

⁷⁹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 146

⁸⁰ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 147

⁸¹ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 147

nimet görenin teşekkür etmesi gerektiğini bilmek çoğu durumlarda zorunlu bir bilgidir. Yine çoğu durumlarda, Allah'ın dışındaki diğer nimet sahiplerine ibadet etmenin çirkin ve kötü olduğu zorunlu olarak bilinir. Kadı Abdulcebbar'a göre, bütün bunlar Mesih İsa'nın hiçbir şekilde ibadete layık olmasının caiz olmadığını açıklamaktadır.⁸²

Öte yandan Kadı Abdulcebbar'ın ifadesiyle Mesih'in bizzat kendisi, Allah'a ibadet etmiş ve insanları da buna davet etmiştir. Bu durumda onun gerçek manada mabut yani tapınılan bir varlık olduğunu söylemek nasıl mümkün olabilir? Şayet bu mümkün olsaydı, onun kendi kendini yaratması, kendisini nimetlendirmesi, kendi kendisinin Tanrısı olması da mümkün olurdu. Yazarımıza göre bütün bunlar, birbirleriyle çelişkili ve imkânsız şeylerdir.⁸³ Yine ona göre, ıstırap ve ölüme maruz kalan, ihtiyaç bakımından diğer varlıklarla aynı konumda olan, bu açıdan da azap ve ceza görmesi imkânsız olmayan bir kimsenin ibadete layık olması düşünülemez.⁸⁴

Netice olarak, ibadete layık nimetlerin yalnızca Allah tarafından yaratıldığını vurgulayan Kadı Abdulcebbar, Mesih'in bu açıdan ibadete layık olamayacağını belirtir.

1.3. Nübüvvet ve Mucize

Hick'e göre Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında Tanrının mecâzi oğlu durumundaki İsa, metafiziksel Oğul Tanrı olan Mesih'e dönüşmüştür.⁸⁵ Bu yüzden Hıristiyanlıkta net bir nübüvvet anlayışının bulunmadığı ifade edilir.⁸⁶ Müslüman reddiyeciler, peygamber olan İsa'nın Tanrılaştırılmış olmasını, nübüvvet konusundaki itikadî sapmaların başında görür.⁸⁷ Bu sebeple de onlar, özellikle İncil metinlerinde İsa'nın kulluğunu ve peygamberliğini gösteren metinlerle bu itikadın yanlışlığını Hıristiyanlara kendi metinlerinden göstermeye çalışırlar.⁸⁸ Kadı Abdulcebbar'ın nübüvvet konusunda Hıristiyanlara yönelttiği eleştirileri, Hz. İsa'ya

⁸² Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 148

⁸³ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 148

⁸⁴ Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, V, 148

⁸⁵ John Hick, "Hıristiyanların İsa'yı Algılama Biçimi ve Bunun İslam'ın Anlayışı İle Karşılaştırılması", çev. Şaban Ali Düzgün, *İslâmiyât III* (2000) sayı: 4, s.80.

⁸⁶ Şaban Kuzgun, *Dört İncil farklılıkları ve Çelişkileri*, İstanbul 1991, s.113.

⁸⁷ İsa'nın Tanrılaştırılması hakkında bkz. Mahmut Aydın, "Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrıya: İsa'nın Tanrılaştırılma Süreci", s. 47-74.

⁸⁸ Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, s.149-156.

ilahlık isnat etmeleri, asılması ve öldürülmesine ilişkin görüşleri ile mucize anlayışlarındaki yanlışlıklar olarak tespit edilebilir.

Kadı Abdulcebbar'a göre Hıristiyanlar Meryem oğlu İsa'yı peygamber ve salih bir kul olarak değil gerçek ilah cevherinden olma gerçek ve tam bir ilah olarak kabul etmişlerdir. Bu sebeple de yaratan, rızık veren, öldüren, diriltten ve kıyamet günü tekrar diriltip hesaba çekerek onları ödüllendiren veya cezalandıran kimsenin İsa olduğunu iddia etmişlerdir.⁸⁹ Buna bağlı olarak Hıristiyanların yanlış itikatlarından biri de, Baba'nın bütün mülkünden el çekip onu Oğluna bıraktığı yönündeki inançlarıdır.⁹⁰ Dolayısıyla Hıristiyanlar bir nebiyi ilah olarak kabul etmek suretiyle nübüvvet inancından büyük bir sapma göstermişlerdir. Oysa Hz. İsa'nın kendisi, önceki peygamberler gibi Allah'ın insanlara gönderdiği bir peygamber olduğunu beyan etmiştir.⁹¹

Kadı Abdulcebbar Hz. İsa'nın ortaya koyduğu bu inanç esaslarının aslında İncil yazarları tarafından da doğrulandığına ilişkin örnekler sunar. Örneğin Yuhanna, kendi İncilinde şöyle belirtmiştir: "İsa Mesih, duasında buyurdu ki: İnsanlar için ebedi hayat, ancak senin gerçek ve bir Allah olduğuna ve İsa'yı resul olarak gönderdiğine şahadet etmeleriyle mümkündür."⁹² Dolayısıyla İsa, bu sözleriyle tevhidi ve kendisinin nübüvvetini iddia etmiştir. Yine o, "Beni sevmeyen, sözlerime uymaz. İşittiğiniz söz benim değil, beni gönderen Baba'nındır."⁹³ "Ben kendi isteğimle davranmaya değil fakat beni gönderenin isteğiyle davranmaya geldim"⁹⁴ demiştir. Bu veriler değerlendirildiğinde İsa'nın, kendisini bir peygamber olarak tanıttığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Kadı Abdulcebbar İsa'nın asılması, öldürülmesi ve göğe yükseltilmesi hakkındaki inançlarını da tenkide tabi tutmaktadır. Ona göre, Yahudi

⁸⁹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbitü Delâli 'n-Nübüvve*, I, 110.

⁹⁰ Bkz. Mat.11: 27 "Babam her şeyi bana teslim etti."

⁹¹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbitü delâli 'n-nübüvve*, I, 111.

⁹² Yuhanna: 17:2; 12:44. İncil'in Türkçe Çevirilerinde bu pasajlar şöyledir: " Sonsuz yaşam, tek gerçek Tanrı olan seni ve gönderdiğin İsa Mesih'i tanımalardır. Yu.17: 3; "İsa yüksek sesle, "Bana iman eden bana değil, beni gönderene iman etmiş olur" dedi." Yu.12: 44

⁹³ Yu.14: 24

⁹⁴ Yu.5: 30 "Ben kendiliğimden hiçbir şey yapamam. İşittiğim gibi yargılarım ve benim yargım adildir. Çünkü amacım kendi istediğimi değil, beni gönderenin istediğini yapmaktır. Ayrıca bkz.Yu.5:36

ve Hıristiyanların tümü Rum Kralı Filaton'un Hz. İsa'yı Yahudilerin zulmetmesi için yakalayıp onlara teslim ettiğini iddia eder. Yahudiler onu yakalayıp eşeğe ters bindirir, çeşitli işkencelerden sonra onu asarlar. İsa çarmıha gerili olduğu sırada : "ey Tanrım niçin beni bıraktın ey Tanrım niçin beni terk ettin"⁹⁵ diye ölüncüye kadar bağırır. Sonra onu çarmıhtan indirir ve defnedirler.⁹⁶

Hıristiyanlığa karşı reddiye yazan Müslüman polemikçiler Hıristiyanlardan gelen rivayetlerin zayıf ve tutarsız olmasına dayanarak İsa'nın asılması ve öldürülmesini reddeder.⁹⁷ Kadı Abdulcebbar da benzer bir şekilde bu konuda Hıristiyanların bilgiye değil zanna dayandıklarını vurguladıktan sonra bu hususta Hz. Peygamberin verdiği haberin doğruluğunu aklen ispat etmeye yönelir.⁹⁸

Kadı Abdulcebbar'a göre, Hz. Peygamberin Yahudi ve Hıristiyanlara karşı İsa'nın asılmadığını ve öldürülmediğini söyleme cesareti göstermiş olması, bu haberin doğruluğunu ispatlayan kesin bir kanıttır. Çünkü Hz. Muhammed, bu milletlerin dostluğunu kazanmak ve kendisine tabi olmalarını sağlamak için büyük bir gayret içerisindeydi. Buna rağmen onları yalanlamış ve reddetmiştir. Onları kazanmak istediği halde gerçeği söylemesi doğruluğuna delalet eder. Bunun yanında peygamberlerin öldürülmesi imkânsız değildir. Dolayısıyla bu konuda Hıristiyanları tasdik etmesi Hz. Peygamber için bir suçlama doğurmazdı. Çünkü Hıristiyanlar, İsa'yı hem rab ve ilah olarak kabul ediyor hem de düşmanları tarafından esir, zelil ve rüsvay edildiğine, asıldığına ve öldürüldüğüne inanıyorlardı. Dolayısıyla bu anlayış, onları suçlamak açısından Hz. Peygamber için daha kolay bir yol olurdu. Ayrıca Yahudileri de diğer peygamberlere ek olarak bir peygamberi öldürmüş olmakla suçlama imkânı doğardı. Bu imkânı değerlendirmeyip gerçeği söylemesi Hz. Peygamberin verdiği bu haberin doğruluğunu gösterir.⁹⁹

Kadı Abdulcebbar Hıristiyanların rivayet ettikleri kendi haberlerine ve dört İncil'e müracaat etmeleri halinde bile, asılan ve öldürülen kişinin Hz. İsa olmadığını bileceklerini ifade eder. Çünkü İncillerde anlatıldığına göre, Yahudiler Fesih bayramında Rum kralı Filatos'un arkadaşı Herides'e giderek; adamın birinin gençlerini yoldan çıkarıp onları kendilerine karşı kışkırttığını ve onun yakalanarak

95 Mat.27: 46; Mar.15: 34

96 Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 121-122.

97 İbn Hazm, *Kitabu'l-fasl*, I, s.123-127; II, 125-26

98 4. Nisâ, 156-158.

99 Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 123

kendi geleneklerine göre cezalandırılmasını isterler. O da muhafızlarına onu yakalayıp getirmelerini söyler. Fakat ne muhafızlar ne de onlarla birlikte olan Yahudiler bahsedilen kişiye tanımamaktadırlar. Yolda İsa'nın en yakın 12 arkadaşından biri olan Yahuda'ya rastlarlar. O, para karşılığında İsa'yı onlara göstermeye razı olur.¹⁰⁰ Sonunda muhafızlar ve Yahudiler gösterilen kişiye yakalayarak Herides'e götürürler. Korkudan aklını kaybedecek dereceye gelen bu adam ağlamaktan kendinden geçer. Herides ve Filaton'un defalarca sorgulamasına rağmen o, Yahudilerin kendisi hakkındaki iddialarını reddeder ve kendisinin Mesih olmadığını söyler.¹⁰¹ Yahudilerin iddia ettikleri gibi bir kişi olmadığını anlayan Rum yöneticileri gene de onu hapse atırırlar. Fakat ertesi gün Yahudiler onu alarak çeşitli işkencelerden geçirdikten sonra asarlar ve öldürürler.¹⁰²

Kadı Abdulcebbar'a göre Yahudi ve Hıristiyanların aktardığı bu rivayetler dikkatle incelendiğinde asılan kişinin İsa Mesih olmadı ortaya çıkar. Çünkü bir kere İsa'yı yakalamaya giden Yahudi ve Rumların onu tanımadıkları belirtilmektedir. Bunun yanında İsa'yı gösteren kişi adaletli bir kişi olsa bile (tek kişi olduğundan) onun haberi ve şahadetiyle bi bir bilgi elde edilemez. Öte yandan yakalanan kişi korku ve endişeye kapılıp kendisi hakkındaki iddiaları inkr etmiştir. Eğer Mesih olsaydı, kimliğini ortaya koyar, peygamberlerin müjdelediği kişinin kendisi olduğunu söylerdi. Yine olayda hkim konumunda olan Rum kralı, Yahudilerin aleyhine deliller getirmiştir. Kadı Abdulcebbar'a göre, bütün bunlar asılan kişinin Mesih olmadığına delalet eder. Yakalanan bu kişi eğer peygamber ise, nasıl olur da Hıristiyanlar tarafından ilah olarak kabul edilebilir. Ayrıca nebiler kendilerine sormayan kimselere dahi dava ve hccetlerini açıklarlar. Sorgulanan bu kişi eğer peygamber ise, kendisinden bunu talep eden kimseye nasıl olurda davasını gizler?¹⁰³

Öte yandan başka bir rivayete göre, bir Yahudi grubu, asılan ve öldürülen kişinin Yusuf b. Neccar olduğunu ileri sürmüştür. Kadı Abdulcebbar bu çelişkileri

¹⁰⁰ Mat.26: 14-15 "O sırada Onikiler'den biri -adı Yahuda İskariot olanı başkhinlere giderek, "O'nu ele verirsem bana ne verirsiniz?" dedi. Otuz gümüş tartıp ona verdiler."

¹⁰¹ Buna rağmen Hıristiyanlar İsa'nın Platos'un mahkemesinde durumunu gizlemediğini ve kendisinin Allah'ın oğlu olduğunu beyan ettiğini ve bu yüzden çarmıha gerildiğini söyler. Bkz. *Hıristiyan Dini*, s. 58

¹⁰² Hikayenin yaklaşık anlatımı için bkz. Luk.23: 1-23; Mat.27:1-2,11-14; Mar.15:1-5; Yu.18:28-38.

¹⁰³ Kadı Abdulcebbar, *Tesbt dellili'n-nübüvve*, I, s. 141

arz ettikten sonra Hıristiyanlara şöyle der: Bütün bunlarda asılan ve öldürülen kişinin Mesih olmadığına ilişkin nice deliller vardır. Oysa siz, ne akli delillere, ne de önemsedığınız kitap ve satırlara müracaat ediyorsunuz.¹⁰⁴

Kadı Abdulcebbar'a göre Hıristiyanların nübüvete ilişkin bir diğer yanlışlıkları da mucize telakkileridir. Onun anlatımına göre, Hıristiyanlar, dinlerinin zor olduğunu buna rağmen büyük milletlerin ve kralların zorlama ve şiddet olmadan kolayca bu dini kabul ettiklerini, bunun sebebinin de Ruhban ve Rahiplerin gösterdikleri ayet ve mucizeler olduğunu iddia ederler.¹⁰⁵

Bu iddianın da çürük temellere dayandığını ifade eden Kadı Abdulcebbar, ruhban ve rahiplerin mucize göstermelerinin imkânsız olduğunu söyler. Çünkü ona göre, mucizeler ancak peygamberlerden ve onların zamanında meydana gelen olağanüstü olaylardır. Bunun yanında Hıristiyan Mezhepleri, pek çok konuda derin ihtilafa düştükleri halde her biri kendi din büyüklerinin mucizesini mezheplerinin doğruluğuna delil gösterir. Bu ise Mezhepleri muhalif olduğu halde hepsinin birlikte doğru olması gibi çelişik bir netice doğurur.¹⁰⁶

Düşünürümüz bu iddiayı ileri sürenlerin ne bir ayet ne de mucize görmeden Hıristiyanlığı kabul ettiklerini ifade ederek başka bir çelişkiye dikkat çeker.¹⁰⁷ Keza o, bu iddianın müşahedeye aykırı olduğunu, kendileriyle birlikte yaşadıkları halde insanların bu tür mucizelere şahit olmadığını belirtir.¹⁰⁸

Netice olarak, Kadı Abdulcebbar, onların, din büyükleri için ileri sürdükleri mucize iddialarının bir taraftan nübüvvet inancına aykırı olduğu gibi diğer taraftan da müşahade ve gözleme aykırı olduğunu, bundan dolayı da yanlış bir itikat olduğunu belirtmiştir.

1.4. Kutsal Kitap İnançları

Kur'an-ı Kerim'in Yahudi ve Hıristiyanların kendi kitaplarını tebdil ve tağyir ettiğine yönelik beyan ve eleştirisi¹⁰⁹ daha sonra Müslüman reddiyeciler tarafından da sürdürülmüştür.¹¹⁰ Müslüman reddiyeciler, İncil'in tebdil ve tağyirine ilişkin

¹⁰⁴ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâli'lî'n-nübüvve*, I, s. 141

¹⁰⁵ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâli'lî'n-nübüvve*, I, 123

¹⁰⁶ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâli'lî'n-nübüvve*, I, 173

¹⁰⁷ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâli'lî'n-nübüvve*, I, 175

¹⁰⁸ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâli'lî'n-nübüvve*, I, 182.

¹⁰⁹ 2. Bakara, 75; 4.Nisa, 46; 5. Maide, 13, 46, 68; 9. Tevbe; 34

¹¹⁰ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, II, 3

olarak, tarihi süreçte orijinal İncil'in kaybolmasına, mevcut İncil yazarları ile İsa arasındaki tarihsel mesafeye,¹¹¹ kabul görmemiş çok sayıdaki İncil'in yanında¹¹² mevcut İnciller arasındaki çelişki ve tenakuzlara dikkat çekerler.¹¹³ Bunun yanında, İsa'ya herhangi bir kitap indirilmediği yönündeki Hıristiyan inancı, ellerindeki İncillerin Allah kelamı olmadığına bir işaret olarak görülmüştür.¹¹⁴

Kadı Abdulcebbar da bahsedilen üç Hıristiyan mezhebinin Allah'ın İsa'ya herhangi bir İncil ve kitap göndermediğine, aksine peygamberleri yaratan ve onlara kitaplar inzal ederek melekler gönderenin Mesih olduğuna inandıklarını söyleyerek bunu teyit eder. Ona göre, Hıristiyanların elinde dört kişiye ait dört İncil bulunmaktadır. Bunlardan her biri kendi zamanında kendi İncilini yazmıştır. Sonra gelen diğerinin İncilini beğenmemiş ve kendi İncilinin daha üstün olduğunu söylemiştir. Bunun yanında İncil yazarları bazı konularda birleşmekte bazı konularda da ihtilaf etmektedirler. Bazılarında olan hususlar diğerlerinde yoktur. Bunlar genellikle Yahudi, Rum ve diğer milletlerin erkek ve kadınlarının hikâyeleri, onların söyledikleri yaptıkları şeylerden ibarettir. Ayrıca bu İncillerde muhal, batıl, saçma, açık yalan ve apaçık çelişki olan pek çok şey bulunmaktadır. İnsanlar bunları araştırmış ve tek tek ortaya çıkarmışlardır. Düşünen bir kimse İncilleri okuduğu zaman bunları bilir. Bunun yanında İncillerde az da olsa Mesih'in kelamı ve tavsiyeleri de bulunmaktadır.¹¹⁵

Kadı Abdulcebbar, İncillerin orijinal dili olan İbranice olmadığını söyleyerek, bunu İncil'in tahrif edildiğine delil olarak sunar.¹¹⁶ Ona göre bu yabancı dilleri konuşan Rum, Süryani, Fars Hind, Ermeni ve diğer milletlerin hiçbiri Ehl-i Kitap olmadığı gibi Allah'ın kitabı ve şeriatı hakkında da bir bilgiye sahip değillerdi. Ona

---

¹¹¹ İncillerin M. 70 ile 110 tarihleri arasında yazıldığı, modern araştırmacılar tarafından da kabul edilir. Bkz. Maurice Bucaille, *Tevrat, İncil ve Kur'an*, çev. Mehmet Ali Sönmez, DİB Yayınları, Ankara 1988, s.93; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s.183.

¹¹² Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, s.70.

¹¹³ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, II, 27-55; Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, s.70; Kuzgun, *Dört İncil farklılıkları ve Çelişkileri*, s.115 vd.

¹¹⁴ İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl*, II, 3

¹¹⁵ Kadı Abdulcebbar, *Tesbütü Delâli 'n-Nübüvve*, I, 154-155.

¹¹⁶ İlk İncil Yazarı olarak bilinen Markos'un kendi İncili'ni Mısır'da Grekçe yazdığı belirtilir. Bkz. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarih*, s.38.

göre İncilin bu şekilde yabancı dillerde yazılması, onun tahrif edilmesinde etkili olmuştur.¹¹⁷

Diğer taraftan mevcut İncillerin, yazarlarına aidiyeti hakkında ciddi şüpheler vardır.¹¹⁸ Bu doğrultuda Kadı Abdulcebbar dört İncil yazarının Hıristiyanlar tarafından İsa Mesih'in arkadaşları ve öğrencileri olarak kabul edildiğini, oysa onların bu kişilerin kim olduklarını dahi bilmediklerini ifade eder. Ona göre, bu hususta salt iddianın ötesinde onları destekleyen bir şey yoktur. Aksine Luka, kendi İncilinde İsa'yı görmediğini belirtmektedir. O, İsa'yı kastederek kelimeyi gören ve ona hizmet edenlere yakın olduğunu söylemiştir.¹¹⁹ Aslında onları gördüğünü söylemesi de bir iddiadan başka bir şey değildir. Doğru söylese bile onun haberiyle herhangi bir şey bilinemez. Buna rağmen o, kendi İncilinin daha üstün olduğunu belirtmiştir. Hıristiyanlar eğer düşünürlerse, ellerinde bulanan bu İnciller ve onları yazanlar hakkında hiçbir şeye sahip değildiler.¹²⁰

Netice olarak Kadı Abdulcebbar, mevcut İncillerin orijinal dilinde yazılmadığını, İsa ile İncil yazarları arasında tarihsel bir mesafe olduğunu, İnciller arasında farklılık ve çelişkiler bulunduğunu, İnciller hakkındaki haberlerin bilgi değeri taşımadığını; bütün bunların ise, İncillerin tahrif edildiğine işaret ettiğini belirtmektedir.

1.5. Kefaret ve Ahiret İnancı

Kadı Abdulcebbar kefarete inancını ahiret inancıyla bağlantılı bir şekilde ele almış ve onu ahiret inancından bir sapma olarak değerlendirmiştir. Ona göre, her şeyden önce Hıristiyanların, kendi günahlarının kefareti için İsa'nın asıldığı ve öldürüldüğü yolundaki iddiaları öteki dünyadaki ceza ve ödül inancına halel getirmiştir. Bu yüzden Kadı, Hıristiyanlar arasında ahiret azabından korkanların az bulunduğunu ifade eder. Zira onlar Mesih'in onları günah ve azaptan temizlemek için kendisini öldürdüğüne inanırlar. Onlara göre İsa babasının sağında; annesi de

¹¹⁷ Kadı Abdulcebbar, *Tesbütü delâlîli'n-nübüvve*, I, 154.

¹¹⁸ Miladî II. Yüzyıldan itibaren özellikle Yuhanna İncilinin Havarilerden olan Yuhanna'ya değil ikinci nesilden olan Filozof Yuhanna'ya ait olduğu iddia edilmiştir. Bkz. Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, s. 84-86.

¹¹⁹ Bkz Luk.1: 1-3 "Sayın Teofilos, birçok kişi aramızda olup bitenlerin tarihçesini yazmaya girişti. Nitekim başlangıçtan beri bu olayların görgü tanığı ve Tanrı sözünün hizmetkârı olanlar bunları bize ilettiler. Ben de bütün bu olayları ta başından özenle araştırmış biri olarak bunları sana sırasıyla yazmayı uygun gördüm."

¹²⁰ Kadı Abdulcebbar, *Tesbütü delâlîli'n-nübüvve*, I, 155.

babanın solunda oturmaktadır. Annesi, günahkârları karşılar ve oğluna “ey oğulcuğum baban rabbinden onları bağışlamasını iste” der; o da günahları bağışlar ve babasından onları bağışlamasını ister.¹²¹

Diğer taraftan Kadı, Hıristiyanlarda cehennem ve ahiret azabının bulunmadığını ifade eder. Ona göre, bu dinde farz kılınmış hadler gibi bağlayıcı şeyler bulunmadığı gibi cehennem ve ahiret azabı da yoktur. Ahiretteki en şiddetli azap, hakikati kesin olarak bildiği halde onu terk eden inatçı kişilere geçici bir süre üzüntü arız olmasıdır. Onlara göre, İnâtçı olmayıp da hata edenlere, Hıristiyan inancına muhalif bir inanca sahip olsalar bile, inandıkları şeyin hakikat olduğuna inandıkları takdirde korku ve azap yoktur.¹²² Hıristiyanlar ise, herhangi bir korkuya maruz kalmayacakları gibi herhangi bir günahdan dolayı da hesaba çekilmeyeceklerdir. Bu hususta şöyle derler: Baba olan Rab hatalarımızı yüklenmek ve günahlarımızı affetmek üzere oğlunu asılmak ve öldürölmek için gönderdi.”¹²³

Kadı Abdulcebbar’a göre, günah çıkarma olayı da ahiret inancından bir sapmadır. Onlara göre, günah işleyen kişi papaz ve rahibe şöyle der: Benim için bağışlanma ve tövbe eyle, günahlarımı yüklen” Bunun üzerine papaz, zengin veya fakir oluşuna göre alacağı bir ücret karşılığında onun günahlarını bağışlar.¹²⁴ Hatta zina eden bir kadın günahından kurtulmak için papaza gittiğinde Müslüman biriyle zina ettiğini itiraf ederse, Papaz beğenmediği takdirde ücreti artırır, istediği ücreti verene kadar onu huzurundan kovabilir.¹²⁵ Bütün bunlardan sonra Kadı Abdulcebbar böyle bir dinin Hz. İsa’ya ait olamayacağını söyler.¹²⁶

2. İbadet ve Yaşantıya Yönelik (Furû’-d-Din) eleştirileri

Hıristiyanlıkta ibadetin özünü Tanrıya yaklaşma vesilesi olarak görölen dua oluşturur. Bununla birlikte günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere birtakım ibadetler mevcuttur.¹²⁷ Dua ve oruç en temel ibadetleri olarak görünmektedir.¹²⁸ Bunların şekil ve zamanları hususunda Hıristiyan mezhepleri arasında ihtilaf vardır.¹²⁹ Kadı

¹²¹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâlıli’n-nübüvve*, I,191

¹²² Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâlıli’n-nübüvve*, I,187.

¹²³ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâlıli’n-nübüvve*, I,187.

¹²⁴ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâlıli’n-nübüvve*, I,190

¹²⁵ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâlıli’n-nübüvve*, I,191

¹²⁶ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâlıli’n-nübüvve*, I,191

¹²⁷ Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet*, s.15, 19 vd.

¹²⁸ Bkz. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarih*, s.252.

¹²⁹ Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, s.213.

Abdulcebbar dinin furûna ilişkin temizlik, ibadet, ahlak ve yaşayış tarzlarında Hıristiyanların Hz. İsa'nın yaşamış olduğu dine muhalefet ettiklerini belirtmektedir.

2.1. Temizlik ve Namaz/Dua

Kadı Abdulcebbar'a göre Mesih İsa tahareti, cenabetlik ve hayız durumlarında yıkanmayı vacip saymış ve bunları din edinmişti. Oysa Hıristiyan toplulukları, taharetin vacip olmadığını, temizlenmeden, necasetten arınmadan cünüp olarak dua edebileceğini söylerler. Keza onlara göre, cünüplük, küçük ve büyük abdest bozmak, zina yoluyla bile olsa cima etmek namaza/duaya engel olmayıp onu bozmadı. Hatta onlara göre bu hallerde namaz kılmak/dua etmek Müslüman ve Yahudilerin namazına/duasına benzemediği için daha faziletlidir. Kadı Abdulcebbar'a göre bütün bunlar Mesih'in kıldığı namaza aykırıdır.¹³⁰

Kurân-ı Kerim daha önceki milletlere de namazın farz kılındığını beyan eder. Bu çerçevede Müslümanlar da Hıristiyanlıkta namazın mevcut olduğunu söyler. Ancak mevcut Hıristiyanlar bildiğimiz anlamda bir namaz ibadetine sahip değildir. Kadı Abdulcebbar, Hıristiyanların icra ettiği bu ibadet için "salât" ve "salâtu'l-vustâ" gibi ifadeler kullanır. Ancak rükû ve secde gibi namazın rükünlerinden bahsetmediğine göre bu kelimeden dua anlamını kastetmiş olmalıdır. Fakat bazı Nestûrî Keldânîlerin yaptıkları secdeyi¹³¹ kastederek namaz anlamı da vermiş olabilir. Ona göre, Mesih, dua ederken önceki peygamberlerin ve kendi zamanındaki benî İsrail'in okuduğu şeyleri okurdu. Örneğin benî İsrail, onun döneminde Allah'ın kelimelerinden, Tevrat ve Zebur'dan Allah'ın sözlerini okurlardı. Oysa Hıristiyan toplulukları, namazlarında kendilerinden öncekilerin hatalı bir şekilde okuyarak insanlara öğrettikleri sözleri söylemektedirler. Buna benzer şeyler el-Eğânî'de geçer ve onlar : "Bu falancanın rabbânî ayinidir" diyerek onu söyleyene nispet ederler.¹³²

Kadı'ya göre Hıristiyanların diğer bir sapması da kıbledir. Zira Kadı Abdulcebbar'a göre Hıristiyan grupları tıpkı Rumların yaptıkları gibi, doğuya yönelerek dua etmektedirler. Oysa İsa Mesih daha önce Davud ve benî İsrail peygamberlerin yaptığı gibi ölünceye kadar Batı'ya yani Beyt-i Makkise doğru dua etmiştir.¹³³

¹³⁰ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 147

¹³¹ Bkz. *Albayrak, Keldânîler ve Nastûrîler*, s.12.

¹³² Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 148

¹³³ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*, I, 148-149

2.2. Oruç

Hıristiyanlıkta orucun kaynağı İncillerdir.¹³⁴ Fakat orucun şekli ve sayısı ihtilaflıdır. Genellikle oruçta akşam bir kez yemek yendikten sonra ertesi akşam gün batımına kadar et, tavuk hayvansal gıdalar ve alkol kullanılmaz. Ancak tutamayanlar sıvı şeyler tüketerek perhiz orucu tutabilir.¹³⁵ Hıristiyanların, büyük perhiz veya paskalya, ninova, havariler orucu, Meryem orucu gibi değişik oruçları vardır. Yakubilerin beş, Nesturilerin de dört türlü orucu bulunmaktadır.¹³⁶ Kadı Abdulcebbar'a göre, İsa ve arkadaşları, dünyadan ayrılıncaya kadar yalnızca beni İsrail'in tuttuğu orucu tutmuştur. Hıristiyanların tuttuğu beş gün orucu, Ninova orucu ve Azârî orucundan (Meryem orucu) hiçbirini İsa asla tutmuş değildir. Aynı şekilde İsa, oruçta onların yediği şeyleri yememiş, onların haram kıldığı şeyi haram kılmamıştır.

Kadı Abdulcebbar'a göre, Rum ve Sabiiler'in yıldızlara yakınlaşmak için et yemeyerek oruç tuttıkları birtakım günler vardı. Bu kesimler Mesih'in ilah olduğu görüşünü benimsedikten sonra da buna birtakım şeyler ilave edip bazı şeyleri de kaldırarak bu orucu tutmaya devam ettiler. Hıristiyanların tuttuğu bu oruç, güneşin batışına kadar tuttıkları beş günlük oruçtur. Sonra bazı günler iftar ettiler. Rumlar da aslında bu şekilde oruç tutmaktaydılar.¹³⁷

Daha sonra Hıristiyan mezhepleri Yâkubiyye ve Nastûriyye oruç konusunda ihtilaf etmiştir. Irak'takiler aynen Rumların tuttıkları oruç gibi, her günün yarısını oruç tutarlar.¹³⁸ İslam beldelerinde olan Hıristiyanların bazı günleri vardır ki onlar bu günlerde ikindi namazından sonra beklerler ve Kilisede elleriyle şaraba dokunurlar. Bu onlara göre kurban (Kuddas Ayini)dir. Pavlos bu hususta şöyle demiştir: "Bu şarabın kanı Rabbin kanıdır. Bu burşan (şaraba batırılmış ekmek) Rabbin etidir. Bunun Rabbin eti ve kanı olduğu hususunda şüpheye düşer ve onu yemez ve tatmazsa bu onun için helal olmaz."¹³⁹ Hâlbuki Mesih alehiysselam beni İsrail'in tuttuğu oruçtan başka bir oruç tutmamıştır.¹⁴⁰

¹³⁴ Mat.4:1-3; 6:16-19; Mark.2:19; Luk.5:33-38.

¹³⁵ Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet*, s.56.57.

¹³⁶ Atiya, *Doğru Hıristiyanlığı Tarihi*, s. 252, 327.

¹³⁷ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü Delâli'lî'n-Nübüvve*, I, 164.

¹³⁸ Nasturî Keldânilerin Paskalya'dan önceki tuttıkları elli günlük orucun yarım gün tutulduğu belirtilir. Bkz. Albayrak, *Keldâniler ve Nestüriler*, s.174.

¹³⁹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü Delâli'lî'n-Nübüvve*, I, 164-165.

¹⁴⁰ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü Delâli'lî'n-Nübüvve*, I, 165.

Kadı Abdulcebbar'a göre, Hıristiyanların bu beş günlük oruç, Şeytanın Hz. İsa'yı dört gün gizlemesini temsilen ve buna bir ilave etmek suretiyle tuttıkları delilsiz ve desteksiz bir ibadet şeklidir. Zira onların kitaplarında Musa'nın seksen gün, İlya'nın da kırk gün oruç tuttıkları belirtilmiştir. İsa ise, böyle bir orucu emretmemiştir. Öyle ise, Hıristiyanların bu orucu, temelde oruç ibadetinde bir sapmadır.¹⁴¹

2.3. Evlenme ve Boşanma

Hıristiyanlar birtakım İncil metinlerine¹⁴² dayanarak evlenmeyi; evlenenlerin ise boşanmasını caiz görmezler.¹⁴³ Yine evlenme meşru sayılmakla birlikte nefsinde hâkim olanların evlenmemesi tavsiye edilir.¹⁴⁴ Kadı Abdulcebbar'a göre İsa, Ehl-i kitaptan olmayanlarla nikâhlanmayı ve evlenmeyi kesinlikle haram kılmış; nikâh, boşanma ve miras konusunda kendisinden önceki peygamberlerin yolunu takip etmiştir. Buna karşılık Hıristiyanlar nazarında zina ve livata yapanlara, iftira edenlere ve içki içenlere hiçbir had uygulaması olmadığı gibi dünya ve ahirette de hiçbir azap yoktur.¹⁴⁵

Kadı Abdulcebbar kadın erkek ilişkilerinde de Hıristiyanların Rum adetlerini benimsediği söyler. Ona göre, Rumlar zinayı mubah sayarlar, zinadan kaçınmazlardı. Mesih'i tazime başladıktan sonra da bu adetlerini sürdürdüler. Onlar arasında yaygın olan zina, şehirlerin pazarlarında yapılmaktaydı. Onlar evli olmayan kadınların istedikleri takdirde zina yapabilme haklarının bulunduğunu söylerler. Böyle bir tercihte bulunduğu zaman yöneticiler ve hâkimler onun ücretini belirler, onlar da dükkânlarını süsleyip kapısında açık seçik bir şekilde otururlardı. Bu zâni kadınların çocukları olduğu takdirde hizmet için onu Patrik, Pisokopos veya Papaza teslim eder, onlarda takdis ederek onu kabul eder, annesi için de Mesih'in rıza ve sevabını dilerlerdi.¹⁴⁶

2.4. Dini Bayram ve Merasimler

Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın doğum yıl dönümünü ifade eden Noel Bayramının özel bir önemi vardır. Yine İsa'nın Pazar günü dirilişini ifade eden paskalya ve

¹⁴¹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü Delâli'lî'n-Nübüvve*, I, 165.

¹⁴² Matta 19:1-9

¹⁴³ Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, s.218-219.

¹⁴⁴ Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet*, s.198-199.

¹⁴⁵ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü Delâli'lî'n-Nübüvve*, I, 149

¹⁴⁶ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâli'lî'n-nübüvve*, I, 167-168.

bunun yanında Haç yortusu, Meryem Ana günü gibi bayramlar mevcuttur.¹⁴⁷ İsa'nın doğum yıl dönümü olan Noel kutlamalarının ilk olarak IV yüzyılın ortalarına doğru 336 yılında Roma kilisesinde başladığı söylenir.¹⁴⁸

Kadı Abdulcebbar'a göre Hz. İsa, Pazar gününü kesinlikle bayram yapmamış, herhangi bir Kilise bina etmemiş, Cumartesi günü bir saat bile tatil yapmamıştır. Kadı Abdulcebbar'ın anlatımına göre Hıristiyanlıktaki bayramlar sonradan ihdas edilmiştir. O, Konstantinos'tan uzun bir müddet sonra ismini vermediği bir Rum Kralı'nın Yahudilerin Cumartesi bayramına karşılık Pazar gününü Hıristiyanlar için bayram yaptığını ifade eder. Ona göre İsa'nın doğum yıldönümünü kutladıkları bayramlar da Rum ve Yunan adetlerinden alınmadır. Zira, Rumlar ve Yunanlıların, zamanın başlangıcı olarak algıladıkları Kanun ayında Güneş'in dönüşü anına denk gelen bir bayramları vardır. Hıristiyanlar bu bayramı, bazı ilave ve çıkarmalarla Mesih'in doğumu bayramına dönüştürmüşlerdir. Böylece bu, Hıristiyanların Milad ve Milad gecesi olarak adlandırdıkları büyük bir bayram haline gelmiştir. Oysa ne Mesih ne de ondan sonraki ashabı zamanında, Hıristiyanlar böyle bir bayramı biliyor ve icra ediyordu.¹⁴⁹ Noel'de Hıristiyanlığa ait olmayan bazı adetlerin paganist kültürlerden nakledildiği hususu bazı modern araştırmacılar tarafından da kaydedilmiştir.¹⁵⁰

Kadı Abdulcebbar'a göre, dini merasimlerde buhar ve tütsü salınması âdeti de Rumlardan kalmadır. Zira Rumlar ve Sabiiler, yıldız heykellerine ve putlara tütsü ve buhar verirlerdi. Bu adet, Hıristiyanlarda da aynen devam etmiş, Kiliselerde Meryem'in tütsüsü, Meryem'in buharı adıyla icra edilmiştir. Oysaki ne Meryem ne Mesih ne de ashabı, böyle bir şeyi asla tanımamışlar ve kullanmamışlardır. Mesih için oruç uydurdukları, eti ve kanını şarap ve kurban yaptıkları gibi, Meryem'in buharı âdetini de uydurmuşlardır.¹⁵¹

¹⁴⁷ Bkz. Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet*, s.23-50

¹⁴⁸ Mehmet Katar, "Hıristiyanlık'ta İsa'nın Doğumu İle İlgili Kutlamaların Ortaya Çıkışı" s.122.

¹⁴⁹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbütü delâli' n-nübüvve*, I, 164.

¹⁵⁰ Henri Dublue, *Noul Dans Les Cantons Romands*, Paris 1980, s.19-27 (Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 2003, s.34'ten naklen)

¹⁵¹ Kadı Abdulcebbar, *Tesbütü delâli' n-nübüvve*, I, 167.

Kadı Abdulcebbar şarap ekme ayininin de sonradan Hıristiyanlığa dâhil edildiğini söyler. Keza o, Rumlardaki putlara ve yıldızlara tazimin, Hıristiyanlarda haça, Mesih'e, annesi ve ashabına tazime dönüştüğünü belirtir.¹⁵²

2.5. Domuz Eti

Kadı'ya göre Hz. İsa kesinlikle domuz eti yememiş, daha önceki peygamberler gibi onu haram kılmış ve yiyenleri de lanetlemiştir.¹⁵³ Hâlbuki Hıristiyanlar domuz etini helal saymışlardır. Buna karşılık Hıristiyanlar, İsa'nın Mecdelli Meryem'e büyü yaptığını, ondan 7 tane Şeytan çıktığını ve Şeytanlar ona: nereye sığınalım? diye sorduklarında "Şu pis yaratıklara yani domuzlara gidin" dediğini nakledeleler. Dolayısıyla kitapları pis gördüğü halde domuz etini yemeleri kendileri açısından büyük bir çelişkidir.

Buna karşılık Hıristiyanlar arasında domuz etinin ihtilaf konusu oluşturduğu belirtilir. Roma Katolik kilisesinin domuz yağından yapılan yemekleri normal karşılarken, Rum Ortodoks kilisesi ve ona bağlı Doğu kiliselerinin buna cevaz vermediği belirtilir.¹⁵⁴

2.6. Sünnet Olma

Bazı araştırmacılar, Yahudilikte kutsallık atfedilen sünnetin, Hıristiyanlıkta vaftiz şekline dönüştüğü kanaatindedir.¹⁵⁵ Kadı Abdulcebbar'a göre Hıristiyanlık, bu konuda da bir değişim geçirmiştir. Zira ilk Hıristiyanlar Tevrat'ın emir ve yasakları çerçevesinde insanlara sünnet olma çağrısında bulunmuşlardı. Pavlos'un, Rumlara verdiği tavizler neticesinde, peygamberlerin takip ettiği bu âdet, sonraki Hıristiyanlar tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁵⁶

Sonuç

Kadı Abdulcebbar kendisinden önceki Mutezilî birikimi ve eleştirel yöntemini kullanarak inanç, ibadet ve ahlakî açıdan Hıristiyan ilahiyatını ciddi bir eleştiriye tabi tutmuştur. O, mevcut Hıristiyan inanç ve dini yaşama biçimlerini, Hz. İsa'nın öğretilerinden bir sapma olarak değerlendirmiştir. Teslis, enkarnasyon, ibadet algısı, kutsal kitap ve ahiret gibi inanç esaslarında olduğu kadar, namaz, oruç, temizlik ve diğer dini yaşantı biçimlerini oluşturan furû'd-dîn konularında da Hıristiyanların

¹⁵² Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâli' n-nübüvve*, I, 167

¹⁵³ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâli' n-nübüvve*, I, 149

¹⁵⁴ Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, s.272.

¹⁵⁵ Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet*, s.122.

¹⁵⁶ Kadı Abdulcebbar, *Tesbîtü delâli' n-nübüvve*, I, 150.

hak dinden sapıp özellikle Rumların inanç ve adetlerini sahiplendiklerini, dolayısıyla da Hıristiyanlığı asli formundan çıkardıklarını savunmuştur. Netice olarak o, Rumların Hıristiyanlaşmasından daha çok Hıristiyanların Rumlaştığı sonucuna vararak bu hususu özellikle vurgulamıştır.

Müslüman düşünürler, dini çoğulculuk veya diyalog gibi kavramlar etrafında tartışılan mevzularda Kuran'ın diğer dinler hakkındaki beyanlarını ve İslam bilginlerinin bu husustaki incelemelerini göz ardı edemez. Bu çerçevede kanaatimize göre, diğer din mensuplarıyla barış içinde bir arada yaşamaya herhangi bir engel söz konusu değildir. İslam inanç ve ilkelerini gözeterek, temel hak ve hürriyetler ile temel ahlaki ilkler esas alınarak diğer din ve költürlere mensup kişilerle iyi ilişkiler kurulabilir; barış ve hoşgörü içerisinde birlikte yaşanabilir. Buna karşılık bu kavramların sınırlarını zorlayarak, onlardan İslam'la birlikte mevcut halleriyle diğer dinlerin de hakikat olduğu anlamını çıkarmak, pek çok bakımdan sorunlu bir anlayıştır. Zira aynı anda farklı inançların doğruluğuna inanmak her bakımdan çelişik bir durum arz ettiği gibi, Kuran'ın diğer din mensupları hakkındaki beyanları ve inançları bakımından onları eleştirmesiyle uyumlu değildir. Bunun yanında, çalışmada bir örneği görüldüğu gibi, İslam bilginleri, diğer din mensuplarının hakikat iddialarına, ciddi eleştiriler getirmişlerdir.